

УДК 796.01:373.5

*Наталія Соколова***Нормативно-правова регламентація здорового способу життя в жіночих середніх навчальних закладах Російської імперії (друга половина XIX – початок XX ст.)***Національний університет фізичного виховання і спорту України (м. Київ)*

Постановка наукової проблеми та її значення. На сучасному етапі однією з актуальних проблем у нашій державі залишається питання реформування системи освіти, її наближення до європейських стандартів. Звичайно, сучасні науковці рекомендують вирішити це питання, урахувавши вітчизняний історичний досвід. Але в українській історіографії спостерігається тенденція висвітлення історії освіти здебільшого на основі діяльності чоловічих навчальних закладів, при цьому лише незначна когорта дослідників звертає увагу на функціонування жіночих шкіл, хоча традиція роздільного навчання в Українській державі нараховує багато століть.

У XIX ст. перед педагогами жіночих навчальних закладів стояло завдання виховати з дівчат, здебільшого представниць заможних станів, освічених дружин і матерів, які мали бути обізнані з процесами правильного виховання малюків, основами гігієни та здорового способу життя. Звичайно, цей досвід варто враховувати в сучасній педагогіці й уже в шкільному віці прививати елементарні знання, необхідні для підтримки власного здоров'я.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Проблема формування здорового способу життя в жіночих навчальних закладах Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст. не була предметом спеціального дослідження у вітчизняній історіографії. Сучасні науковці у своїх роботах висвітлюють здебільшого окремі аспекти становлення й функціонування жіночих гімназій в Україні в XIX ст. Так, у наукових розвідках Т. Сухенко основний акцент ставиться на формуванні жіночої системи освіти в нашій країні в позаминулому столітті та принципах організації навчально-виховного процесу [9]. Вивченню політики органів державної влади царської Росії у сфері жіночої освіти присвячено дисертаційну роботу Т. Тронько. У праці київської дослідниці В. Вірченко висвітлено окремі аспекти історії створення та діяльності всіх жіночих закладів Київщини [2]. При цьому варто відзначити, що поза увагою науковців залишилися проблеми комплексного вивчення нормативно-правової бази з питань здорового способу життя в жіночих гімназіях Російської імперії в другій половині XIX ст. – на початку XX.

Завдання дослідження полягає в тому, щоб на основі широкої джерельної бази провести комплексне дослідження особливостей формування здорового способу життя й становлення системи фізичного виховання в жіночих шкільних закладах імперії Романових у другій половині XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Друга половина XIX ст. вважається періодом становлення середньої жіночої освіти в Російській імперії, коли в травні 1858 р. за наказом Олександра II започатковано жіночі училища, які згодом будуть перейменовані в жіночі гімназії Міністерства народної освіти. У 1862 р. затверджено Статут жіночих гімназій відомства закладів імператриці Марії, які, як і вищезгадані заклади, надавали освіту дівчатам із різних верств населення та всіх віросповідань, котрі утримувалися за рахунок платні за навчання й державних дотацій. Водночас починають роботу приватні жіночі гімназії. У цих навчальних закладах в обов'язковому порядку вивчали Закон Божий, російську мову, математику, географію, історію, суспільствознавство, фізику та додатково – чистописання й рукоділля – у гімназіях Міністерства народної освіти; космографію, педагогіку, німецьку та французьку мови – у маріїнських гімназіях. За окрему платню дівчатка мали змогу займатися малюванням, музикою, співами, танцями та гімнастикою. Із 1906 р. до переліку навчальних дисциплін додали ще й гігієну. Ученицям надавали інформацію про довкілля, хвороби; їх навчали правильно обирати одяг, доглядати за шкірою, волоссям [5, 509–512]. Таким чином молодь ще в школі мала отримати базові знання з догляду за своїм здоров'ям.

Курс навчання в гімназії розрахований на сім років; за бажанням, учениці могли продовжити навчання у восьмому додатковому педагогічному класі.

Заняття в гімназіях тривали з 9 год ранку до 14.30 (по чотири уроки щоденно). У перші роки функціонування закладів тривалість одного заняття становила 1 год 15 хв, між уроками передбачалися максимум п'ятихвилинні перерви [4]. Звичайно, такий ритм навчання учениці дуже важко пере-

носили, вони швидко втомлювалися й не могли повністю засвоїти навчальну програму. Ураховуючи невітнішу ситуацію, у 1863 р. уряд прийняв постанову про введення змін у регламентацію навантажень на уроках. Кількість уроків збільшилась із чотирьох до п'яти, а їх тривалість скоротилася до 1 год, також запроваджували обов'язкові перерви [4]. Згідно з урядовими розпорядженнями, після першого, другого й четвертого уроків передбачалися 10-хвилинні перерви; по закінченню третього уроку дівчатам виділяли 30 хв для сніданку та перебування в рекреаційній кімнаті [7, 60–61]. Крім того, для попередження перевтоми гімназисток чітко регламентувався розклад занять, що ґрунтується на основі чергування предметів різної направленості, залежно від зусиль, які мали докласти учениці на уроці. Так, у першій половині дня рекомендувалося вивчати найбільш складні дисципліни: математику, фізику, географію, історію, суспільствознавство. Щоденно в розкладі передбачався хоча б один урок малювання, танців, гімнастики чи співів.

Центр тяжіння навчальної діяльності припадав на класні заняття, тоді як домашня робота носила допоміжний характер. Учителям рекомендували задавати додому мінімум завдань, а їх обсяг залежав від віку гімназисток. Виходячи з цього, старшокласниці приділяли домашнім завданням лише одну годину, учениці 2–4 класів – 2–2,5 год, а першокласниці взагалі були звільнені від цього навантаження [10, 77].

Значну увагу також присвячували гігієнічній організації освітнього процесу. Шкільні правила чітко визначали розміри шкільних приміщень, меблів, додаткових речей, потрібних для підтримки здоров'я учениць. Наприклад, до парт кріпилися спеціальні пюпітри, які попереджали короткозорість під час читання. Із цією ж метою всім дівчатам видавали спеціальні підставки під підборіддя, за допомогою яких під час заняття з письма голова дитини утримувалася на необхідній відстані [3, 10].

Укріпленню здоров'я гімназисток мали сприяти гімнастика й танці. Згідно з навчальними планами урок гімнастики проводили чотири рази на тиждень – по півгодини в ті дні, коли не викладали танці, та 15 хв, коли він збігався з танцями. Танцями дівчата займалися двічі на тиждень по 45 хв [7, 60]. Проте ці дисципліни належали до розряду необов'язкових та викладалися за окрему платню. Танці були більш популярною дисципліною, ніж гімнастика, оскільки вони вважалися невід'ємною частиною виховання молодих панянок, тоді як гімнастика – це досить новий предмет, значення якого було недооцінене повною мірою тогочасним суспільством. Батьки не поспішали викладати гроші за непотрібний курс. А якщо сюди додати відсутність кваліфікованих кадрів, спеціально розроблених навчальних програм із фізичного виховання, то зрозуміло, чому лише незначний відсоток учениць могли відвідувати заняття.

Але незадовільний стан здоров'я гімназисток (викривлення хребта, проблеми із серцем та дихальними шляхами) сприяє появі в 1870 р. «Положення про жіночі гімназії й прогімназії», де зазначалося, що гімнастика переходить у розряд обов'язкових дисциплін за умови, що «учбовий заклад має можливість для її проведення» [8, 1620–1629]. Однак і це розпорядження уряду носило декларативний характер через брак матеріальної бази, лише одиниці гімназій могли собі дозволити обладнати необхідні гімнастичні приміщення. Крім того, знову ж таки відсутність навчальних програм ставить у складне становище викладачів із фізичного виховання, а одноманітні вправи викликали відразу в учениць. Так, директор Петровської жіночої гімназії негативно поставився до цього закону, заявив, що уведений, замість рукоділля, урок гімнастики не подобається гімназисткам. Дівчата не мають ніякого бажання впродовж години піднімати та опускати руки в різні боки, вигинати тіло, присідати чи ставати на носки. Усе частіше учениці приносили довідку від лікаря, котрий забороняв їм відвідувати гімнастичні заняття, у результаті чого на уроці завжди була відсутня половина класу. А якщо врахувати той факт, що значна частина дівчат мешкає далеко від навчального закладу й добирається до гімназії пішки, заняття гімнастикою приносить лише шкоду дитячому організму [1, 627–630].

Гостра полеміка з цієї проблеми на сторінках педагогічних періодичних видань призводить до появи в 1879 р. закону про уведення гімнастики як обов'язкової навчальної дисципліни в усіх жіночих середніх навчальних закладах. Новоприйнята програма передбачала поділ дітей на три вікові групи – молодшу, середню й старшу. Відповідно до віку дитини передбачалося різне фізичне навантаження. Так, урок учениць підготовчого та двох молодших класів складався з циклу порядкових вправ, вільних рухів, маршу, бігу й рухів під музику. Гімназистки 4-го та 5-го класів управлялися з палицями, невеликими гириями, ходили по брусу, бігали й стрибали. Старшокласниці систематично виконували вправи з палицями (з кульками на кінцях), гириями (від 2 до 3 фунтів) та кільцями. Також вивчали елементи боротьби й фехтування [6, 101]. Узимку додатково передбачено катання на ковзанах, лижах, гру в хокей та роботу з лопаткою (очистка снігу й будування фортець).

Восени й улітку на перервах упроваджували такі ігри: для молодшого віку – прості рухливі ігри (кішка й мишка, гуси-лебеді, вовк та вівці, гра з м'ячем, стрибки через скакалку чи мотузку); для середнього віку – складні групові ігри (п'ятнашки, естафетний біг, лапта, крокет, лаун-теніс); для старших дівчат – крокет, лаун-теніс, лапта, футбол, хокей [6, 102–103].

При цьому слід зазначити, що всі навчальні програми жіночих середніх освітніх закладів носили рекомендаційний характер. Структура уроку гімнастики залежала від волі й фахової підготовки викладача. Часто заняття зводилися до виконання певних вправ, марширування чи, в кращому випадку, ігор.

Значна увага в гімназіях приділялась естетичному вихованню учениць. Із моменту створення жіночих середніх навчальних закладів дівчата мали змогу брати участь у літературних бесідах, вечорах, театральних постановках, екскурсіях, але під пильним наглядом своїх наставників [9, 71].

Загалом система виховання в жіночих гімназіях ґрунтувалася на нормах християнської моралі. Дівчатка в обов'язковому порядку повинні регулярно відвідувати церкву й приносити довідки від священників про ходіння на сповідь. У разі невиконання правил без поважних причин ученицю могли виключити з гімназії [9, 72]. Наставники мали прищеплювати гімназисткам низку моральних чеснот: працелюбство, стриманість, милосердя, скромність. Так, за запізнення на урок, лінощі й пустощі дівчат карали занесенням провини до спеціального журналу – кондіуту – чи змушували стояти біля парти впродовж визначеного часу. Також ученицям забороняли відвідувати бали, вечори та громадські зібрання. Своє дозвілля в громадських місцях – театрах, на ковзанці – дівчата проводили лише в присутності батьків, обов'язково одягнені в шкільну форму. За поведінкою гімназисток, які мешкали на квартирах, спостерігали класні наглядальниці, намагаючись огородити учениць від небажаних знайомств. Такий жорсткий контроль із боку персоналу гімназій пояснюється тим, що не всі батьки могли контролювати своїх дітей, які у вільний від навчання час тинялися по вулиці й могли відвідувати розважальні заклади. Неодноразово директори гімназій отримували дорікання за поведінку своїх вихованців, тому й змушені були посилити нагляд за ними поза межами навчального закладу. Але ці заходи не дали бажаних результатів через неможливість наставниць прослідкувати за поведінкою декількох сотень учениць [9, 72].

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, 60-ті рр. XIX ст. – період реформування системи освіти в цілому та становлення й функціонування жіночих навчальних закладів у Російській імперії. Головним завданням жіночих гімназій стала підготовка майбутніх освічених дружин та матерів, які б могли виховувати здорових нащадків, використовуючи отримані знання з гімназійного курсу. Також збута освіта допомогла розширити сфери життєдіяльності жінки в тогочасному суспільстві. Значна увага в навчальному процесі приділялася здоровому способу життя учениць; наставниці активно сліdkували за поведінкою та дозвіллям своїх підопічних. Для покращення стану здоров'я дівчат в усіх гімназіях у 1879 р. вводиться гімнастика як обов'язкова навчальна дисципліна. Проте відсутність програм, учителів із належною фаховою підготовкою не дала змоги перетворити фізичне виховання на улюблене заняття серед учениць.

Подальші дослідження варто направити на вивчення особливостей формування здорового способу життя в жіночих середніх навчальних закладах західноєвропейських країн у XIX ст., тим паче, що досвід у цій сфері царський уряд переймав саме в західних колег. Російські науковці, які мали змогу певний час перебувати за кордоном, після повернення додому друкували на сторінках періодичних видань свої рекомендації щодо покращення системи освіти, користуючись набутими в Європі знаннями.

Список використаної літератури

1. Бехтер А. Гимнастика в теории и на практике / А. Бехтер // Женское образование, педагогический листок для родителей, наставниц и наставников. – СПб., 1889. – № 10 (декабрь).
2. Вірченко В. В. Жіночі навчальні заклади у м. Києві (1861–1920 рр.) : автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / В. В. Вірченко ; НАН України, Ін-т історії України. – К., 2006. – 20 с.
3. Женская гимназия М. Н. Стоюниной в Санкт-Петербурге в 1884–85 учебном году // Женское образование, педагогический листок для родителей, наставниц и наставников. – СПб., 1885. – № 6–7.
4. Краткая историческая записка о Васильевостровской женской гимназии за 25 лет ее существования // Женское образование, педагогический листок для родителей, наставниц и наставников. – СПб., 1883. – № 9.
5. Миртовский М. М. Сборник узаконений и распоряжений по мужским гимназиям / М. М. Миртовский. – М., 1911.
6. Португалов А. В. Толковые программы и правила женских гимназий / А. В. Португалов. – Киев, 1916.

7. Родевич М. Сборник действующих постановлений и распоряжений по женским гимназиям и прогимназиям Министерства народного просвещения с последовавшими с 1870 года изменениями и дополнениями / М. Родевич. – СПб., 1884.
8. Сборник постановлений по Министерству Народного Просвещения: Царствование императора Александра II. – СПб., 1871. – Т. IV.
9. Сухенко Т. В. Жіноча середня освіта в Україні (XIX – початок XX ст.) / Т. В. Сухенко // УІЖ. – 1998. – № 5. – С. 63–74.
10. Циркуляр Г. попечителя Санкт-Петербургских и царскосельской женских гимназий о задаваемых на дом уроках и о переэкзаменовках / Г. Циркуляр // Женское образование, педагогический листок для родителей, наставниц и наставников. – СПб., 1887. – № 12.

Анотації

В умовах реформування національної системи освіти та становлення системи фізичного виховання в Україні все більше фахівців звертають увагу на історичний досвід, насамперед на нормативно-правові акти Російської імперії XIX ст. Їх аналіз дає змогу з'ясувати особливості формування здорового способу життя учениць середніх навчальних закладів царської Росії. Установлено, що в цей період у країні формується низка жіночих гімназій, де мали змогу отримати середню освіту представниці всіх верств населення, але за гроші. Дівчата вивчали не лише дисципліни гуманітарного й природничого циклів, а й гігієну, гімнастику, танці, які давали змогу покращити стан здоров'я гімназисток. Але відсутність навчальних програм із фізичного виховання й необхідних фахівців не сприяє популяризації цієї дисципліни серед учениць.

Ключові слова: здоровий спосіб життя, фізичне виховання, гімнастика, навчальні програми, урок.

Наталья Соколова. Нормативно-правовая регламентация здорового образа жизни в женских средних учебных заведениях Российской империи (вторая половина XIX – начало XX в.). В условиях реформирования национальной системы образования и становления системы физического воспитания в Украине всё больше специалистов обращают внимание на исторический опыт, прежде всего на нормативно-правовые акты Российской империи XIX в. Анализ данных источников даёт возможность определить особенности формирования здорового образа жизни учениц средних учебных заведений царской России. Установлено, что в этот период в стране формируется система женских гимназий, где имели возможность получить среднее образование представительницы всех классов, но только за деньги. Девочки изучали не только дисциплины гуманитарного и естествознательского циклов, но и гигиену, гимнастику, танцы, которые позволяли улучшить состояние здоровья гимназисток. Однако отсутствие учебных программ по физической культуре и необходимых специалистов не способствовало популяризации данной дисциплины среди учениц.

Ключевые слова: здоровый способ жизни, физическое воспитание, гимнастика, учебные программы, урок.

Nataliya Sokolova. Normative Legal Regulation of Healthy Lifestyle in Woman's Secondary Educational Establishment of the Russian Empire (the 2nd Part of the 19th Century – the Beginning of the 20th Century). Under conditions of reformation of the national educational system and establishment of the system of physical education in Ukraine more and more specialists pay attention to historical experience and also legal regulations of the Russian empire of the 19th century. The analysis of these resources gives opportunity to define peculiarities of healthy lifestyle of students of secondary educational establishments of the royal Russia. We have defined that in this period it was formed the system of woman's gymnasium where representatives of all social classes could be educated for money. Girls studied the humanities and natural sciences, hygiene, gymnastics, dances that help to improve health of gymnasium students. However, absence of educational programs on physical culture and specialists didn't favour the popularization of this discipline among students.

Key words: healthy lifestyle, physical education, gymnastics, educational programs, lesson.